

BO'LAJAK O'QITUVCHILAR VA O'QUVCHILAR O'RTASIDAGI MULOQOT JARAYONI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Xalilova Shaxlo Ravshanovna

Buxoro davlat universiteti pedagogika fakulteti II bosqich magistranti
xalilovashaxlo450@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6067102>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-dekabr 2021

Ma'qullandi: 15-yanvar 2022

Chop etildi: 5-fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

Muloqot, pedagogik
muloqot zamonaviy
pedagogika, muloqot
etikasi, pedagogik ta'lim-
tarbiya, kommunikativ
qobilyat.

ANNOTATSIYA

Maqolada bo'lajak o'qituvchi qanday kommunikativ qobilyatlarni o'zida mujassam etishi lozimligi, o'qituvchi ta'lim oluvchilar jamoasi bilan ta'lim-tarbiya jarayonida qanday muloqot qilishi kerakligi, bo'lajak o'qituvchilarda muloqotchanlik qobilyatini rivojlantirish uchun qo'yiladigan talablar va muloqot etikasi ko'rsatilgan.

Kirish. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Yangi O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim orqali kadrlar tayyorlashning zamonaviy asosi yaratildi.

Ta'lim muassasasi o'sib kelayotgan shaxsni o'qitish jarayonida ularga ta'lim olish sharoitlarini yaratadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy malakasi, avvalo, pedagoglarning bilimga bo'lgan ehtiyojlarini shakllantirish hamda

rivojlantirishning yo'naltirilgan bo'lishi o'qituvchi ma'suliyatini yanada oshiradi.

Asosiy qism: Pedagogikaga oid darslik va ko'llanmalarda ta'lim - o'qituvchi va talabalarning o'zaro birgalikdagi hamkorlik faoliyati, bir-birlariga o'zaro ijobiy ta'sir vositasi sifatida talqin qilinadi. Biroq, bu faoliyatning ijtimoiy-psixologik tizimi hamma vaqt ham e'tiborga olinmaydi. Bu o'rinda ham qator muammolar yuzaga keladiki, ular ta'lim va tarbiyaning mazmun va metodik aspektlariga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Pedagogik muloqot – bo'lajak o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot (munosabat) birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ jihati hisobga olinadi. Kishilar munosabatga kirishishda avvalo tilga murojaat qiladilar.

O'zaro hamkorlik o'qituvchi va talabalarining ijtimoiy-psixologik birligini ko'zda tutadi. Dars jarayonida ko'p holatlarda bunga e'tibor berilmaydi.

Shunday qilib, o'quv faoliyatining ijtimoiy-psixologik tomoni ta'limni optimallashtirishning amaliy zaxirasi sanaladi. Ba'zan ta'limning yangi metodlarini emas, balki mavjud bo'lgan metodikasining ishonchli ijtimoiy-psixologik ta'minotini izlash kerak bo'ladi. Darslarni o'zlashtira olmaydigan talabalar xulqidagi chekinishlarning psixologik xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, uning salbiy xislatlari, tengdoshlari bilan munosabatda passivligi, xulqining o'zgaruvchanligi nafaqat o'z faoliyatidan, balki talabalar jamoasidagi holatidan hamda u bilan do'stona munosabat etishmaydigan muloqotdan qoniqmasligi oqibatida paydo bo'ladi. Bu holatlarning barchasi talabaning kayfiyatini keskin salbiy tomonga o'zgarishiga olib keladi.

Hozirgi yoshlarda ularning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot etikasini shakllantirib borish kelgusida ularning etuk mutaxassislar bo'lib etishishida muhim ahamiyatga egadir. Albatta bu o'rinda pedagogning pedagogik muloqotini yangilashning muhim sharti ekanligini Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev o'z nutq va ma'ruzalarida alohida ta'kidlaydilar, ya'ni bugungi shiddatkor hayot odamlar bilan bema'lol muloqot qila oladigan, yaxshini yomondan ajrata oladigan, hayotning pastu - baland ko'chalarida aql - zakovat bilan to'g'ri yo'lni topishga qodir bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalab etishtirishni talab qilmokda.

Tajribali o'qituvchilar bilan o'zaro suhbatlardan ma'lum bo'ladiki, darsda

talabalar jamoasi bilan muloqot shaklini tanlash uchun o'qituvchi qaysidir ma'noda o'rganilayotgan yangi material uchun pedagogik metodlarni ham tanlashi talab qilinadi. Shu sababli, darsda yangi mavzuni o'rganishga tayyorgarlik ko'rilayotganda hamda tarbiyaviy ta'sir rejasini tuzayotganda muloqot tizimining o'ziga xos mazmunan boy jihatlarini modellashtirish lozim¹.

Pedagogik faoliyatini endigina boshlayotgan yosh o'qituvchi talabalar bilan o'zaro munosabatlar jarayonida, ayniqsa, o'zining kasbiy pedagogik xatti-harakatlarida o'ziga xos psixologik to'siqlarga duch kelishi, talabalar bilan muloqotda ziddiyatlar paydo bo'lishi mumkinligini bilishi va bunga har tomonlama tayyorgarlik ko'rishi, chuqur pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchi tasavvuricha qiziqarli bo'lgan har qanday pedagogik tadbirlar talabalarga ta'sir qilmasligi mumkin. Ba'zan, talabalar bilan bir qolipdagi salbiy muloqot natijasida yosh o'qituvchi ular bilan «kelisha olmaydi», oqibatda u guruh jamoasini tark etishga majbur bo'ladi. Yangi o'qituvchi guruh jamoasining oldingi o'qituvchi bilan muloqotda sodir bo'lgan norozilik kayfiyati sirlarini o'rganadi, o'zining muloqot pozistiyasini qo'llashga harakat qiladi. Biroq, shuni unutmash kerakki, talabalar jamoasining o'qituvchi bilan muloqotidagi norozilik kayfiyati yangi paydo bo'lgan o'qituvchiga ham ta'sir qilishi, u guruh jamoasi bilan muloqotdagi o'ziga nisbatan salbiy kayfiyatdan chiqara olmasligi mumkin. Yosh o'qituvchi ba'zan kundalik faoliyatida yuzaga keladigan favquloddagi holatlarda tez va aniq echilishi lozim bo'lgan pedagogik muammolarga duch keladi va bunda muloqotning kutilmagan

¹ U.Sh. Begimqulov Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish

nazariyasi va amaliyoti. // Ped. Fanlari dokt. Ilmiy daraja uchun diss. – T., 2007.

vaziyatlariga tayyor emasligini his qiladi. Bunday vaziyatlarda o'qituvchining aqlzakovati va pedagogik madaniyati, kasbiy tafakkuri, nutqining rivojlanganligi va leksik hamda kasbiy-leksik jihatdan so'z boyligining mavjudligi, umumiy suhbatlashish madaniyati, talabalar bilan pedagogik faoliyatga moyilligi asosiy rol ni o'ynaydi.

O'qituvchilarning talabalar bilan muloqot madaniyati individual uslublarini shakllantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. O'qituvchilarning talabalar bilan muloqot qilish madaniyatining individual shaxsiy xususiyatlarini o'rganishi. Talabalar shaxsiy xususiyatlarini mustaqil tahlil qilish, har tomonlama tavsif berish o'qituvchilarning muloqotni to'g'ri tashkil etishi asosida amalga oshadi.

2. Shaxsiy muloqotda ro'y beradigan kamchiliklarni aniqlash va darhol ularga barham berish choralarini izlab topish: muloqotda qo'pollik, mensimaslik va boshqa salbiy holatlarni engish.

3. O'qituvchilar o'zlari uchun muloqot madaniyatining qulay bo'lgan uslublarini ishlab chiqishga doir faoliyatni olib borish va o'zo'zini kuzatish bilan yutuq va kamchiliklarini taqqoslash.

4. O'zining muloqot madaniyati uslublariga mos keluvchi milliy an'ana va ma'naviyatimizga xos jihatlardan unumli foydalanish.

5. Muloqot madaniyatida pedagogik faoliyat qonuniyatlaridan chetga chiqmaslik, bu uslubni mustahkamlash (pedagogik amaliyot va malaka oshirish jarayonida).

Bo'lajak o'qituvchilar o'z kasbiy mahoratlarini oshirish maqsadida talabalar bilan muloqot madaniyatini shakllantirish ustida muntazam ish olib borishlari zarur. Ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda

pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchi va talabalarning bevosita o'zaro munosabatini ma'lum bir maqsad sari hamjihatlikka yo'naltiruvchi kuchdir.

Bu o'rinda o'qituvchi quyidagi vaziyatlarni e'tiborga olishni alohida ta'kidlash lozim:

- o'qituvchilarning ilk tarbiyaviy faoliyatidan boshlab muloqot madaniyatiga rioya qilishi, bu jarayonda o'qituvchi va talabalar jamoasi bilan har kungi muomalani vaziyatga qarab rejalashtirishi, har bir harakat, so'z ohangiga e'tibor, an'anaviy muloqotning eng yaxshi xususiyatlarini o'zlashtirishi;

- muloqot asosida guruh jamoasidagi turli vaziyatlarni qayd etish, talabalar xattiharakatining oldingi holati bilan tarbiyaviy faoliyatdan keyingi holatini qiyoslab chiqib baho berish;

- o'z muloqot uslubi natijalarini tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilib, kamchiliklarni uzluksiz bartaraf etib borish. Zarur so'z, ovozdagi yoqimli ohang, xulq-atvorni vujudga keltirish;

- pedagogik muloqot madaniyatining samarali kechishi uchun uning shart-sharoitlarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi, talabalar bilan o'zaro muomalaning «ustoz-shogird» an'alariga xos boshlanishi va o'zaro fikr almashish asosida muhim vazifalarni hal qilish bilan muomala ob'ektining diqqatini o'ziga jalb qilish;

- muloqot ob'ekti, ya'ni talabaning diqqatini o'ziga jalb qilish deganda nimani anglash kerak? Buning ma'nosi o'qituvchi o'zining xushmuomalaligi, madaniyati, go'zal xulqi, muloqotda talabalar qalbiga yo'l topa olishi bilan o'z mahoratini namoyish qilib, muloqot madaniyatining tashkiliy shakllariga ijtimoiy psixologik negizni asos qilib olishidir.

Ko'rsatib o'tilgan vaziyatlar asosida pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun

o'qituvchining pedagogik muloqot madaniyati, etikasi va odob-axloqi, dilkashligiga alohida talablar qo'yiladi. Ushbu fazilatlar o'qituvchining guruh jamoasi, ota-onalar bilan muloqot qila bilishi, talabalar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishi va ularni boshqara olishida muvaffaqiyatlar garovi bo'ladi.

Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda pedagogik muloqotning jihatlari muhim rol o'ynaydi, ular pedagog bilan talabalarning bevosita o'zaro harakati bilan bog'liqdir. Bu o'rinda bir necha bosqichlar ajratib ko'rsatiladi.

Birinchi bosqich - bu tarbiyachining tarbiyaviy jarayon vaziyatidan xabardorligidir, bu jarayon o'ziga pedagogning xotirasida guruh bilan muloqotning oldingi xususiyatlarini tiklashni, muloqot vaziyatini qayd etishni, uni o'zaro harakatning oldingi vaziyati bilan, bu harakatning ilgari rejalashtirilgan andazasi bilan tezda qiyoslab chiqishni, o'z muloqot uslubiga aniqlik kiritishni qamrab oladi. Shuni nazarda tutish kerakki, bu bosqich juda tez kechadi va xuddi shu bosqichda zarur so'z, ohang, hulq-atvor vujudga kelishi lozim.

Ikkinchi bosqich: Pedagogik muloqotning samarali jarayoni uchun uning shart-sharoitlarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi. Talabalar bilan o'zaro harakatning boshlanishi o'zaro fikr almashishga doir yana bir muhim vazifani hal qilish bilan muloqot ob'ektining diqqatini o'ziga jalb qilish bilan bog'liqdir. Muloqot ob'ektining, ya'ni talabaning diqqatini o'ziga jalb qilish deganda nimani anglash kerak? Buning ma'nosi bo'lajak o'zaro harakatga, ta'limning rejalashtirilgan usullariga, tashkiliy shakllariga ijtimoiy-psixologik negizni asos qilib olish, darsni o'tkazish uchun zarur bo'ladigan talabalar

diqqatini jalb qilishdir. Ko'pincha yosh pedagoglar, talabalar har doim o'qituvchiga o'z diqqatlarini qaratishlari lozim deb hisoblaydilar va o'zaro fikr almashishga doir bu muhim vazifalarni sobit qadamlik bilan hal qilmaydilar.

Ko'rsatib o'tilgan bevosita muloqot bosqichlari pedagogik ta'sir ko'rsatishning nisbatan mustaqil, har bir ko'rinishida vaqti-vaqti bilan takrorlanib turadi, tarbiyaviy jarayonni tashkil etganda ularni nazarda tutish kerak bo'ladi.

Ta'lim muassasalarida ta'lim beradigan bo'lajak pedagoglar tomonidan pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish, ya'ni talabalarning kasbiy malakasini samarali shakllantirish, shaxsiy, umumiy madaniy va axloqiy jihatdan rivojlantirish ko'p jihatdan pedagogik amaliyotda ishlab chiqilgan va aprobastiyadan o'tkazilgan pedagogik amaliyot texnikasi, qoidalari va muloqot texnikalarini bilish va ongli ravishda qo'llash orqali amalga oshiriladi.

Auditoriya bilan ishlashning ijtimoiy psixologik shartlari, o'quv faoliyatini samarali bo'lishi uchun faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish usullarini bilish muhim bo'lib, ularni talabada muloqot madaniyatini shakllantirib borishga qaratilishi kerak. Har qanday muammoni echish uchun qo'llash mumkin bo'lgan bahs turlari va asosan og'zaki bahsni o'tkazish qoidalari borki, ular bevosita talabalarda muloqot etikasini shakllanishida yordam beradi.

O'zbekistonning ta'lim-tarbiya sohasidagi tub o'zgarishlardan kelib chiqib, hozirgi vaqtda ta'lim-tarbiyada maqsadning amalga oshishi va kafolatlangan natijaga erishish, ham o'qituvchi, ham talaba-talabaning hamkorlikdagi faoliyati hamda ular qo'ygan maqsad, tanlangan mazmun, metod, shakl, vositaga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ammo ushbu maqsadlarni amalga oshirishning eng

muhim quroli borki, uning vositasida ta'lim-tarbiyaviy jarayonning sifati va samaradorligi ta'minlanadi. Bu – pedagogik muloqot etikasidir.

Muloqot etikasining asosiy vazifalari quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

- 1) hamqorlikdagi faoliyat jarayonida shaxslararo o'zaro ta'sir va muloqot qonuniyatlarini o'rganish;
- 2) sharq allomalarining muloqot haqidagi qarashlarini tahlil qilish;
- 3) talabani faollikka undovchi muloqot imkoniyatlari mavjudligini ta'kidlab o'tish;
- 4) talabalarda kasbiy layoqatni faollashtirishga qaratilgan muloqotni shakllantirish;
- 5) shaxslararo munosabatlarni muvofiqlashtirishda muloqotning rolini orttirish;
- 6) o'zaro ta'sir etishning ayrim oqibatlarini hisobga olish. Biz bo'lajak mutaxassislarda quyidagi muloqot xususiyatlarini shakllantirishimiz zarur:

- muloqot madaniyatining nazariy asoslarini;
- shaxslararo munosabatlar qonuniyatlarini;
- pedagogik muloqotning qonuniyatlarini;
- oilada, guruh va jamoalarda muloqotga qo'yiladigan asosiy talablar haqida tasavvurga ega bo'lishi kerak;
- shaxsda muloqot shakllanishini o'rganish;
- muloqot madaniyatini barcha guruh va jamoalarda shakllantirish;
- shaxslararo munosabatlarda muloqotning ahamiyatini kuzatish;
- muloqot sirlarini bilishi va qo'llay olishni;
- guruhlarda muloqotni shakllantirish metodikalarini o'tkazish;
- oilada muloqot madaniyati, muloqot sirlaridan bohobar bo'lish;

- muloqot madaniyatini shakllantirish maqsadida psixologik maslahatlar tashkil etish yuzasidan ko'nikmalar hosil qilish².

Muloqotning pedagogik faoliyat usullari, qoidalari hamda texnikalari bilan o'zaro aloqadorligini o'rganish bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot uslubini to'g'ri tanlashga zamin bo'ladi.

Muloqotning yana bir jihati munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati — nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki harakatlar bilan ham muloqot yuritishdan iborat. Munosabatning keyingi jihati muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishlaridir. Masalan, biz bir kishi bilan muloqotga kirishishdan avval uni hurmat qilib yoki mensimasdan munosabatda bo'lamiz³

O'z navbatida, oliy o'quv yurtlari amaliyotida ishlab chiqilgan va sinovdan o'tgan hamda pedagogik-psixologik adabiyotlarda tasvirlangan quyidagi kommunikativ texnika usullari guruhlaridan to'g'ri foydalanish o'qituvchiga jamoada optimal pedagogik aloqani o'rnatish va saqlashga yordam berishi bilan bir qatorda talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirishga imkon yaratadi. Birinchi guruhga pedagogik muloqotga to'sqinlik qiluvchi kommunikativ affektlarning oldini olish va muhofazalashga qaratilgan usullar kiradi. (kommunikativ tormozlanish, noqulaylik, uyatchanlik, depressiya, siqiluvchanlik, muloqotda kirisha olmaslik). Ular quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- talabalar va o'qituvchilar o'rtasida muloqot qilishda guruhda maxsus "muhofaza muhiti" ni yaratish;
- o'qituvchining talaba tomonidan savol va topshiriqlarga javob berishga intilishini, shuningdek, muhokama qilishda ishtirok

² G. Ochilova Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruzalar matni. – Toshkent, TDIU, 2012. – 142 b.

³ Maksudova M.A. Muloqot psixologiyasi. Toshkent: Turon-iqbol, 2006. 5-bet.

etish istagini qo'llab quvvatlashi va ma'qullashi.

- talabalarining o'qituvchi yoki guruhdoshlaridan yordam so'rash holatini ma'qullash;

- talabalarining o'z tashabbusi bilan bergan og'aki javoblarini rag'batlantirish;

- kommunikativ tormozlanishga ega talabalarining javob berishi va muloqotga kirishishi uchun qulay va samimiy muhit yaratish;

- ayrim talabalar tomonidan mashg'ulotlarda guruhdoshlarining ijodiy faolligini bo'g'ishga bo'lgan harakatlarning qat'iyani oldini olish.

Tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni tashkil etishda muloqotning ahamiyati bilan bog'liq ravishda pedagogik muloqot madaniyatiga, tarbiyachining dilkashligiga alohida talablar qo'yiladi, dilkashlik unda kasbiy tafakkur sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyachi jamoa, gurux va individual ish olib borish jarayonida odamlar bilan muloqot qila bilishi, uni talabalar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tashkil eta olishi va ularni boshqara bilishi lozim. Kasb-korga oid pedagogik dilkashlikning yosh o'qituvchi amal qiladigan quyidagi mezonlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin: talabalar bilan turli sohalarda muntazam muloqot qilishda barqaror ehtiyojning mavjudligi, muloqotning barcha bosqichlarida hissiy osoyishtalikning namoyon bo'lishi, o'zaro fikr almashishga doir sifatlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligi.

Talabalar muomalasining mazmun tomoni, ular faoliyatining butun xilma-xilligi bilan belgilanadi. Har bir yoshdagi talabalar uchun muomalaning o'ziga xos hissiy-ma'naviy g'oyasigaxosdir. Muomalaning asosiy g'oyasidagi farqi shunda namoyon bo'ladiki, u har bir yosh bosqichida talaba shaxsining shakllanishi va rivojlanish xususiyatini belgilab beradigan yetakchi ijtimoiy munosabatlarni asosiy munosabatlar sifatida o'z ichiga oladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak bo'lajak o'qituvchilar va talabalar muomalasining mazmuni o'ziga g'oyaviy-ahloqiy muammolari va hissiy-ahloqiy sohasini qamrab oladi. Pedagoglar yoshga qarab har bir ta'lim oluvchining xarakter xususiyatini inobatga olgan holda, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishlari lozim. Har bir yosh bosqichidagi muomalaning bosh g'oyasi talabalar muomalasining asosiy mazmunini aks ettirib, muomala mazmunining, u yoki bu tomoni ustun bo'lishini belgilab beradi va asosan uning xilma-xil bo'lishini cheklamay, talabalar uchun ichki sub`ektiv jihatdan ahamiyatli bo'lgan rejani tashkil etadi.

Bo'lajak o'qituvchi o'zida tegishli kommunikativ qobilyatlarni mujassam etishi lozim, Bo'lajak o'qituvchi muloqotchanlik qobilyatini rivojlantirish orqali ta'lim-tarbiya jarayonini talabalarga ijobiy ta'sir etadigan tarzda tashkil etishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xoliqov A'zamjon Pedagogik mahorat Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2011
2. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. // Ped. Fanlari dokt. Ilmiy daraja uchun diss. – T., 2007
3. Ochilova G. Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruzalar matni. – Toshkent, TDIU, 2012.
4. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. Toshkent: Turon-iqbol, 2006
5. Malla Ochilov "Muallim qalb me'mori" Toshkent "O'qituvchi" 2001 yil

